

ЕЛИН ПЕЛИН ИЗВЪН КЛИШЕТО НА ЖАНРА – ДИЛОГИЯТА „ЯН БИБИЯН“

Таня Казанджиева

Резюме: В статията се прави опит, от съвременна гледна точка, жанрово да се анализират двете части на романа на Елин Пелин – „Ян Бибиян. Невероятни приключения на едно хлапе“ и „Ян Бибиян на Луната“ и да бъдат определени в цялост, каквато представлява дилогията. Авторът застъпва тезата, че творбата предлага много контексти, като един от най-важните е визионерството и прогностиката на писателя по отношение на научния прогрес на човечеството в овладяването на Космоса. В текста авторът повдига и въпроса за наложената егностранчивост в българската литературоведска наука по отношение на цялостната личност на творец от измерението на Елин Пелин.

Ключови думи: жанр, роман, дилогия, контекст, визионерство, прогностика, фентъзи

ELIN PELIN OUTSIDE OF THE CLICHE OF GENRE – THE DILOGY “YAN BIBIAN”

Tanya Kazandzhieva

Abstract: The article attempts from a modern point of view to analyze the genre of the two parts of Elin Pelin's novel - Yan Bibiyen. Incredible adventures of a kid and Yan Bibiyen on the Moon and to be defined as a whole, as the diology represents. The author argues that the work offers many contexts as one of the most important is the vision and prognosis of the writer regarding the scientific progress of mankind in the mastery of the Cosmos.

Keywords: genre, novel, diology, context, visionary, prognosis, fantasy

След романа „Златно сърце“ (1929) на Калина Малина, Елин Пелин пише втория роман за деца в историята на новата българска литература. Произведението се състои от две части (дилогия) – „Ян Бибиян. Невероятни приключения на едно хлапе“ и „Ян Бибиян на Луната“ и е изградено самостоятелно за първи път през 1933 г.

Елин Пелин пише романа „в движение“ и както авторът сам заявява, „седмица по седмица“ (Elin Pelin, 1978). Публикува се под формата на подлистници в издвания тогава детския вестник „Пътека“. За големия интерес към творбата разказват свидетелствата, че често пъти деца причакват писателя пред къщата музей „И. Вазов“ в София, в която той работи като уредник, за да го питат какво ще стане по-нататък с главния герой Ян Бибиян (Georgiev, 2010).

За разлика от младите читатели, които явно проявяват еднородие при оценката на произведението, българската литературна критика не е единна през времето при определянето на жанра на романа и взема предвид в различна степен многообразната му контекстуалност.

Класическото определение за жанра на дилогията и по-точно за нейната първа част, включва тезите на утвърдени литературоведи (С. Янев, Т. Дяков, П. Стефанов, Р. Хаджикосев и др.), които се обединяват около мнението, че това е „приказен роман“ с пародийни елементи (развито подробно от Yanev, 1987: 119–120 и 124–125 и др.).

В полза на това твърдение Роман Хаджикосев утвърждава, че първата част на романа е изградена на принципа на фолклорната вълшебна приказка според интерпретацията на В. Проп, (Hadzhikosev, 2006: 144–145), а Любомир Георгиев, сравнявайки романа за „Ян Бибиян“ с романа за „Хари Потър“, пише: „Генетично те произлизат, следват и се създават по модела на народната вълшебна приказка, без да са неин преразказ. Авторите преди всичко познават и възраждат в творбите си мотиви и образи от приказния фолклор, от митологията и народните суеверия на етнокултурните региони, към които принадлежат, без да остават в техните граници, особено Дж. К. Роулинг“ (Georgiev, 2010:94). По-нататък в своите разсъждения Георгиев утвърждава, че в романа на Елин Пелин се открояват типичните черти на вълшебната приказка, които дават основание за жанровото му определяне, както и че писателят остава в рамките на класическия модел за разлика от съвременната британска авторка. Според него по-точното определение на първата част на дилогията е „вълшебен роман“ (Georgiev, 2010:94–95).

В свой анализ на детско-юношеската проза Томислав Дяков загатва за нетипичността на произведението на Елин Пелин, като не излиза докрай от наложеното клише: „В плана на нашата традиция Ел. Пелин

сзщо е новатор; той разколебава семантиката на народната приказка. Пародирайки образите на отвъдното, той прави повествованието във висока степен условно и „снижава“ вярата в правдоподобността чрез дистанция.“ (Дуаков, 2015:77). Интерпретацията на Томислав Дяков за повествованията в прозата за деца очертава три типа: творби от чисто приказен тип; творби, в които приказното съдържание е очертано в реалистична рамка; и творби, които съдържат „обяснена свръхестественост“ (Caillois by Дуаков, 2015:77).

Тази класификация отново разполага романа в наложените жанрови клишета: първата част като творба от чисто приказен вид, но при втората – „Ян Бибиян на Луната“ се открива своеобразен нюанс – тя се разполага в групата на произведенията, в които се разказва: „за научни хипотези, а не за тайнствата на отвъдното. И тук фантастичното и реалното преливат едно в друго, и тук царуват цялост и хармония – всичко е научно обосновано“ (Konstantinova by Дуаков, 2015:77).

Трябва да се признае, че още Симеон Янев усеща и изразява трудността по определянето на жанра на произведението, като заявява: „Тя не е фантастична книга, още по-малко научно-фантастична“ (Янев, 1987:119-120).

Обобщение на жанровите перцепции на текстове, родеещи се с дилогията „Ян Бибиян“ прави и Вихрен Чернокожев в предговор към книгата на Любен Дилов „Зеленото ухо“: „Популярността си Любен Дилов държи не просто на факта, че виртуозно владее граматиката на фантазията. Освен, че пръв проправи път на един нетрадиционен за българската словесност жанр(преди него май беше само Елин Пелин с „Ян Бибиян на Луната“ и Светослав Минковите разкази), той предвиди стратегията му. И по най-естествен начин съюзи фантастиката, философията и смеха“ (Dilov, 1997:8).

В края на 90-те години на миналия век, когато Джоан Роулинг публикува първата книга от поредицата за момчето-магьосник – „Хари Потър и философският камък“, настъпва своеобразен ренесанс за жанра „фентъзи“, чието начало се открива още в зората на ХХ в. Жанр, който според английската литературна теория, се характеризира с използването на елементи от митологията, фолклора и класическите „вълшебни приказки“. Смята се за поджанр или разклонение на фантастиката, но все още е трудно да му бъде дадена ясна и изчерпателна дефиниция. За първи път терминът „фентъзи“, с който се определят този вид творби, се използва в американското списание Wonder Stories (1934).

Интересна подробност е, че приеманият за основател на жанра Джон Роналд Роуел Толкин започва книгата си „Хобитът“ около 1933 г.

и я завършва напълно през 1936 г. В това време първата част на романа за Ян Бибиан и неговите невероятни приключения вече е публикуван в периодичния печат за деца у нас през 1933 г. По този начин дилогията за Ян Бибиан се появява именно във времето, когато това литературно направление се манифестира и започва да заема мястото си в световната литература.

В Оксфордския кратък речник на литературните термини „фентъзи“ е въведен като общ термин за „всякакъв вид фикционални творби, които принципно не са посветени на реалистично представяне на познатия свят“ (Baldik, 2001). Категорията включва алегорични съновидения, басни и вълшебни приказки, научна фантастика, романи като описващи светове, в които магически сили или други невероятности са напълно приемливи. Според Светлана Стойчева този термин няма аналог на български, но насочва към природата на тази литература – наднационална, „космополитна по призвание и планетарна по размери“ (Morin by Stoycheva, 2005).

Елин Пелин сякаш е уловил уникалността, която предполага такъв тип творба, той сякаш е воден от: „стремежът към космополитна скроеност на мисленето и поведението, търсенето на недоморасъл житейски сценарий, приобщеност към света/световете“, всичко онова, което притежава фентъзи литературата и заради което е толкова предпочитано от младите хора (Stoycheva: 2005).

Не може да се отрече, че според редица характеристики, които изявяват някои от признаците и каноните на жанра, двете части на „Ян Бибиан“ препращат именно към интерпретация от „фентъзи“ ракурс.

Още в първата част на романа „Ян Бибиан. Невероятни приключения на едно хлапе“ се открива следното:

- Несъществуващ свят, в който се случват невъзможни за реалността неща – царството на Мирилайлай, Дяволското царство;

- Магия и фолклорни персонажи, представени чрез дяволчето Фют, враната (Иа), Черният дявол (бащата на Фют), магьосникът Мирилайлай и други персонажи.

- Авантюристичен сюжет, който се открива в пътуването до царството на Мирилайлай.

- Конфликт между доброто и злото като основен сюжетнообразуващ елемент – борбата на Ян Бибиан с дяволчето Фют и с магьосника Мирилайлай.

- Постъпките и преживяванията на героите са на първо място, а вълшебството играе помощна, макар и не второстепенна роля – Ян Бибиан посипва с последните капки жива вода глинения Калчо, за да го превърне в човек.

- Пълна свобода на автора - доколкото във вълшебния свят всичко е възможно.

- Съществуването на вторичен свят и използването на магия са сред най-важните жанрови закони на жанра и представляват основен индикатор на фентъзи литературата.

Текстът на тази първа част на романа предлага и редица жанрови клишета:

- *дяволската опашка* – в ролята на меч, тояга или жезъл;
- *магия*;
- *пътешествие*;
- *част от реалния свят* – градчето, в което живее Ян Бибиян;
- *дори „Дракон“*, който се появява в началото на романа под формата на гушер и който отвежда момчето до дупката в полето, откъдето ще изскочи дяволчето Фют.

И така, в първата част на романа различният от другите деца Ян Бибиян преминава през много изпитания, за да избере доброто пред злото, любовта пред омразата, осъзнатото задължение пред изкушението. Както става в живота, когато се нарушават рамките на общоприетите норми, някои „вечни истини“ се проумяват по „трудния начин“ – затова момчето попада в дяволското царство (илюзии, зло, лъжи, пороци), получава глинена глава (да не осмисля и да не осъзнава действията и постъпките си), преминава изпитанието в Желязната гора, завръща се на Горния свят и възстановява собствената си глава. Първата част на романа завършва с присъединяването на Ян Бибиян към света на „добрите“ деца, т. е. Елин Пелин го поставя в канона, но това е само привидно.

Неукротимият дух на младостта подтиква героя на Елин Пелин и във втората част на дилогията да бъде различният юноша, момчето с ярка индивидуалност, което няма как да се чувства удобно и добре в ежедневиите и монотонни рамки на обикновения живот. Той не спира да търси нови светове и този път обръща поглед към звездите, там, където свети вечната спътница на Земята – ярката Луна.

Потребността на Ян Бибиян да се измъкне от рутината на живота и от „традиционната“ предопределеност на бедността в малките български градчета от това време е закодирана в думите: „*Сега съм тук, при родителите си. Жално ми е да ги гледам как бедно живеят. И като си помисля, че и моят живот може да бъде същият, ужасявам се. Вярвай ми, аз не бих могъл да живея като тях и не искам.*“

Дали тези думи не са споделени мисли на самия Елин Пелин?

След преживяното в първата част на романа и откритието, че животът е пъстър, след „провиджането“ за горе и долу, за това, че

между черното и бялото се „промъква“ и сивото, няма как Ян Бибиан да бъде вкаран отново, и то в отмиращите в модерното време, патриархални рамки на обикновеното битие.

Устремът на момчето към Луната разкрива и един български комплекс, чрез обрисуването на който писателят иска неговите читатели да успеят да го надмогнат - подценяването на собствения потенциал. У българите е заложено много, вярва Елин Пелин. Именно таланта и дарбите, но и техните прояви, са в състояние да превърнат младите българи в пътешественици, изследователи, откриватели, така както са превърнали Иван Цървулът в майстор Франц Техниката. Нещо повече, тук сякаш Елин Пелин иска да измъкне не само Ян Бибиан, но и младежта от магиката на фолклорното, което все още битува в новоизграждащия се свят на модерна България. Писателят иска да ги отдалечи от фолклорно-религиозната ирационалност на това битие и да ги тласне към превъзходството на интелекта, науката и материалния прогрес.

Приемайки тезата за изявеното пародийно начало във втората част на романа все пак П. Стефанов не пропуска да заяви, че въпреки „цялата амбивалентност на образа на Ян Бибиан, той с основание може да се разглежда и като символ на дремещата народна творческа енергия, която, когато намери поприще, е способна да сътвори чудеса. Особено във втория роман той е изцяло символ на младежка поривност, на постоянство, изобретателност и смелост в осъществяването на целите“ (Stefanov, 2010).

Мнозина изследователи на творчеството на писателя определят втората част на романа като опит за научна фантастика. „Откривателската“ тема без съмнение е основната в произведението, а подготовката и пътуването до Луната са предадени с достатъчна научна добросъвестност и осведоменост, може да се каже дори - според изискванията на научно-фантастичния жанр, смята Стефанов. Той потвърждава, че се откриват много от атрибутите на едно „реално“ космическо пътуване - верни описания на планетите, точни космически разстояния, знания за небесните явления, боравене с определена техническа терминология, елементи на научна прогностика и т.н. Но изследователят не приема тезата, че втората част на романа може да бъде произведение тип „фантастика Жул Верн“ (Georgiev, 2009) и отново акцентира върху забавно-развлекателното и изровото в пресъздаването на пребиваването на Луната на двамата герои, като заявява, че научно-фантастичният принцип деградира и „космическото“ от цел се превръща в средство (Stefanov, 2010).

Известно е, че Елин Пелин се „увлича“ по новите открития в техниката и в частност в радиолобителството през 30-те години на миналия век, както битуват свидетелства от негови сродници и приятели. Този факт често е пренебрегван от изследователите на творчеството му и в това отношение те са длъжници към цялостното изграждане на образа му не само като „певец на българското село“, а и към обхвата на неговите интереси.

На въпрос дали е изпитвал желание да чете чужди творби и какво е било влиянието им върху него, Елин Пелин отговаря: *„Разбира се, че четенето на хубави произведения винаги (в душата на един писател) е благоприятно за творчеството му. Може да не му повлияе. Аз смятам, че много са ми повлияли някои от добрите писатели, които съм чел – като Чехов и Горки. Смятам, че те са имали едно благотворно влияние върху мен. Тъй щото не може без влияние. И през време на писането никога не е вредно човек да чете и други някои книги. Аз много повече съм чел, отколкото съм писал. Имам библиотека, доста добре подбрана, която, може да се каже, съм прочел цялата. Та четенето на хубави книги е несъмнено много благотворно върху един писател. Там много работи ще научи. Много работи ще го уплашат – както и с мене е ставало.“* (Elin Pelin, 1978)

Вероятно писателят не само се е „увличал“, а сериозно е проучвал всичко, което се е случвало в областта на научните открития и което е достигало до българската публика, интересуваща се от научно-техническия прогрес в света. *„Но той беше прочел навремето всички образцови произведения на литературата, цялата класика и всичко ценно, излязло на световния книжен пазар в края на миналия и в началото на този век“*, заявява категорично Змей Горянин за своя приятел (Zmei Goranin, 2013). Този негов интерес, неговото „научно“ любопитство, мечтите, които то поражда, изграждат литературната тъкан на втората част на дилогията. Тази „страст“ (както сам споделя Елин Пелин пред Змей Горянин, че има много „страсти“) може би провокира визионерството му по отношение на развитието на науката, и в частност на изследванията на Луната, което днес, в началото на 21 век, ясно се открива на страниците на творбата.

Този факт отбелязва и Любомир Георгиев като пише, че в „Ян Бибиан на Луната“ Елин Пелин полага особени грижи за художествена и логическата мотивировка на разказа, за неговата правдивост и привежда конкретни примери, за да възприеме малкият читател подвига на Ян Бибиан като възможен: *„Пътят на Ян Бибиан не е този, който му предлага Фют (tagia ex machina), а се проправя чрез труд и учение. Що се отнася до научнофантастичното, с познавателна цел*

писателят влъква в него почти всичко, известно по онова време на астрономията за Луната, както и приемливото от научни хипотези: разстоянието от Земята до Луната, релефът на Луната с наименуването на някои кратери и планини, какъв може да бъде летателният апарат за достигане до Луната, невидимата страна на Луната, гравитацията в межпланетното пространство, планетите в Слънчевата система и др.“ (Georgiev, 2009). И той, както мнозина изследователи, не създава прогностиката в творбата, а утвърждава идеята, че текстът се приема повече като „забавна измислица“, отколкото като реалност. Научната точност изисква обаче да посочим, че Георгиев отива малко по-далеч в разсъжденията си и поставя въпроса „доколко научният прогрес е потвърдил хипотезите на писателя. Нашите познания за Луната днес са по-точни и широки, знаем, че там няма лунаги и хвърчащи магарета. Романът обаче поставя въпроси, които и днес вълнуват човечеството“ (Georgiev, 2009).

За да се открие ясно тази доскоро пренебрегвана тенденция за визионерството на Елин Пелин в областта на космическия прогрес, изложено във втората част на романа и останала встрани от изследователския интерес, тук се представят няколко конкретни цитати, които умишлено са включени в основния текст, за да се съпоставят с конкретни факти от съвременността:

Първи факт - Пещера на Луната

Цитат:

„Водачът тогава показва на Ян Бибиян отвора на една грамадна пещера и му обясни, че там трябва да турят машината си.

Ян Бибиян бързо разбра това и каза на Калчо:

– Умно са се сетили тия приятели. Тук „Светкавица“ ще има гараж.– И двамата, като я обърнаха с опашката към вратата, почнаха да я бутат назад. Машината се задвижи леко на своите гумени колелета и потъна в пещерата.“

Съвременен факт относно „пещера и хълмове на Луната“:

През 2009 г. българските национални медии разпространяват новината, че за първи път е открита пещера на Луната: „Интересната находка има важно значение за бъдещето на Човечеството – възможно е пещерата да се използва за подслон на потенциални бъдещи заселници на Луната“ (<http://mavericos.blog.bg/technology/2009/10/26/otkriha-podzemna-peshtera-na-lunata.422965>;

Втори факт - Лунни хълмове

Цитат:

След като кацат на Луната, Ян Бибиян и Калчо „виждат“ там „множество разхвърляни като големи конуси хълмове, в подножието

на които от всички страни се виждаха някакви дупки като отвори на пещери.“

Съвременен факт относно „хълмове на Луната“ :

На 18 октомври 2017 г. Японската агенция за аерокосмически изследвания потвърди наличието на пещери на Луната и уточни, че е открита огромна пещера, която се намира в близост до лавови куполи, известни като „Хълмовете на Мариус“, образували се при вулканична дейност преди 3.5 млрд. години (www.24chasa.bg/).

Трети „факт“ - Летателни апарати, задвижвани от слънчева светлина, радиоимпулси и скорост:

Цитат:

„Машиката на Ян Бибиан е нещо особено. Тя ще лети с помощта на радиовълни, които неизчерпаемо ще произвежда сама в себе, като използва главно космическите лъчи и слънчевата светлина. По този начин енергията на този апарат ще бъде неизтощима и ще развива една невероятна бързина. Според думите на изобретателя, апаратът му, по желание, може да се движи от 30 километра в час, та до 30 000 километра в минута.“

- Съвременен факт относно „Слънчевата светлина“:

През 2015 г. се съобщава за материал, наречен „графен“, който може да послужи за строеж на космически кораби, които да се задвижват без гориво, само със слънчева светлина (българската агенция, разпространила новината, се позовава на научното списание „Ню сайънтист“, 2015 г.) По този повод е публикувана и реликата: „Най-добрата ракета ще е тази, която няма нужда от гориво“ с автор Пауло Лозато от Масачузетския технологичен институт (<https://dariknews.bg/>).

- Съвременен факт относно „Радиовълните“:

През 2017 г. астрономите улавят около 20 краткотрайни свръхярки емисии, които са известни като бързи радиоимпулси (FRB), които не са идентифицирани от естествен източник. Първият сигнал е открит през 2007 г., но се смята, че той идва от галактики, намиращи се на милиарди светлинни години от нас. Остава загадка какво ги предизвиква. Според учените такъв гигантски предавател е технически изпълним. Той би могъл да управлява междузвезден кораб с тегло 1 млн. тона, което е достатъчно да се превозят пътници на междузвездни или дори междугалактични разстояния“, казват учени от Харвардския университет (<http://drevnite.com/>).

Най-новите твърдения на учените (2018) се обединяват около следното мнение: „Възможни обяснения на повтарящите се импулси силно варират от въртящи се неутронни звезди с изключително

високи магнитни полета или магнетари до лазерни импулси с висока интензивност, използвани от извънземни цивилизации за ускоряване на космически кораби“ (http://nauka.offnews.bg/news/Novini_1).

- Съвременен факт относно „Скоростта на космическия кораб“: Американският космически кораб за многократно използване „Орион“ е изстрелян успешно от космодрума „Кейп Канаверал“ във Флорида през 2015 г. При връщането си космическият апарат навлиза в плътните слоеве на атмосферата със скорост близо 32 000 км/ч, а температурата на повърхността му достигна 2200 градуса Целзий (<http://it.dir.bg/news/orion-nasa-kosmicheski-korab-17966951>).

Четвърти факт - Вода на Луната:

Цитат:

„От една огромна канара извираше чиста, хубава вода, която падаше в някаква дупка и се изгубваше.

Ян Бибиян и Калчо бяха жадни, те се приближиха до водата и като взимаха с ръце от струята, напиха се хубаво. Водата беше студена и имаше малко възкиселичък, щиплив вкус. Навярно това бе минерална вода.“

Съвременен факт относно „ Вода на Луната“:

Откриха вода на Луната, 25. 07. 2017 г. - Учени са открили вода на Луната. Според тях спътникът на Земята съдържа големи количества вода във вулканичните отлагания на повърхността си, което предполага за още по-големи количества, намиращи се под повърхността. Геофизици са на мнение, че в недрата на Луната има учудващо голямо количество вода, съобщава Франс прес (<http://www.168chasa.bg/article/6355084>).

Логичен е въпросът дали в своите „художествени научни факти“ Елин Пелин не е повлиян от творчеството на европейски писатели, които пишат по темата, дали не „заимства“ някои конкретни идеи от тях.

Бързият преглед на литературните творби със сюжет „Луната“, публикувани до издаването на дилогията за „Ян Бибиян“, разкрива, че авторите, които са вдъхновени да пишат по темата не са чак толкова много.

Хронологически, най-напред трябва да се посочат произведенията на френския писател Жул Верн - „От Земята до Луната“ (1865г.) и „Около Луната“ (1896 г.). Научната коректност изисква да се посочи факта, че в началото на 30-те години на миналия век (1929-1930) голяма част от книгите на френския фантаст са преведени на български (Hadzhikosev, 2006:148).

Не бива да се отминава и фантастичният роман „На Луната“, публикуван през 1893 г., чийто автор е основателят на теоретичната

космонавтика Константин Циолоковски. В него той описва нулевата гравитация, контрастния лунен пейзаж, процеса на наблюдение на слънчевите затъмнения. В края на книгата авторът признава, че всичко е само измислица.

През 1901 г. английският писател Хърбърт Уелс публикува фантастичния роман „Първите хора на Луната“. В него той разказва за срещата на земните жители с представители на земния спътник.

Темата за „Луната“ провокира и творците във филмовата индустрия, която по това време вече набира сили. Това дава възможност да се направят няколко филма на тази тема, базирани на произведенията на Жул Верн и Хърбърт Уелс, както и по информации на НАСА.

Петти факт - Ракетен самолет

Цитат:

На летището в морския град стоеше машината на Ян Бибиян, с която той искаше да пътува до Луната.

.....
Вътрешността бе недостъпна за публиката. Тук бе кабинетът за пътниците, където бе монтиран и регулаторът на радиовълните, и трансформаторът за космическите лъчи.

Няколко огромни, тайнствено устроени фарове се намираха от всички страни на корема. А в опаиката, която се простираше 50 метра назад и която на най-тънкото си място имаше дебелина десет метра, се помещаваха складовете за храна, инструментите за правене на вода, уредите за произвеждане на изкуствен въздух, запаси от отделни части и новоизнамереният уред за неизтощима студена светлина, която по сила надминаваше няколко пъти слънчевата светлина. Тя бе пригодена да служи за сигнали и за разсичане на непрогледната тъмнина в междупланетното пространство.

Всичко бе добре обмислено, старателно изчислено и изкусно направено. Тая летателна машина беше едно чудо на съвременната техника, която Ян Бибиян бе използвал гениално, като бе прибавил и много свои тайни изобретения. Той беше взел със себе си и няколко нови смъртоносни оръжия, не по-големи от обикновен фотографически апарат. Тия оръжия действуваха с особени невидими лъчи. Те не поражяваха смъртно, но спираха на далечно разстояние всяко живо същество, което искаше да нападне, всяка машина, която се движеше, и повръщаше назад най-тежката граната, изхвърлена от огнестрелно оръдие.

Вътре в летателния уред бяха поместени и няколко съвсем малки и леки самолети, но по-големи от най-големите планински орли, които също така можеха да се движат с радиовълни, произведени в самите тях по най-прост начин.

Тия самолети Ян Бибиян вземаше, за да може по-лесно да пътува по Луната, когато стигне там.

Това, което прави сериозно впечатление е, че през 1935 г., две години след написването на романа „Ян Бибиян на Луната“, се появява съветският научно-фантастичен филм „Космически полет“ (1937), в реализирането на който активно участие взема К. Циолковски. За филма са създадени около 30 рисунки на измислен ракетен самолет, наречен „Йосиф Сталин“. Филмът е сниман толкова прецизно, че десетилетия наред получава възхищението на астронавтите от всички националности, които твърдят, че той може да бъде приет и за документален (Novoto poznanie: 2016, виж и Kosmicheskii reis в библиография).

Ако изложените до тук факти бъдат анализирани и дори и да се приеме хипотезата, че има известно влияние на първите писатели фантасти върху идеите на Елин Пелин за втората част на романа за Ян Бибиян, то как може да се обясни факта, че преди създаването и популяризирането на филма, който показва в художествен план достиженията на съветската космическа програма, Елин Пелин вече е описал идеята за ракетен самолет в романа си за деца?

Шестти факт - От Космоса Земята изглежда синя

Цитат:

Там, над контурите на планините, се показва синкавият ръбец на огромно небесно светило. Бавно тоя ръбец се увеличаваше и ето че на тъмното небе се показва с яносин блясък огромното светило, по лицето на което се виждаха тъмни сенки, каквито ние от Земята виждаме вечер върху лицето на Луната.

.....
– Ваха, Ваха!– задърпа ги пленникът и почна усилено да се кланя.

– Кара ни да се поклоним и ние– каза Калчо.

– Ще изпълним поканата му– рече Ян Бибиян,– защото тая синя царица на небето, която се показва, е нашата родна Земя. Нека ѝ се поклоним от Луната!

Съвременен факт относно „синия цвят на Земята“

За първи път Земята е фотографирана от Космоса през 1959 г. от Explorer 6. През 1972 г. екипажът на Аполо 17 прави известната фотография „Синьото топче“ на планетата Земя. (<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BC%D1%8F>;

Staff. Explorers: Searching the Universe Forty Years Later (PDF). // NASA/Goddard, October, 1998.)

Седми факт - Огромни кратери, разположени на лунната повърхност:

Цитат:

Отдолу под тях се откри един огромен кратер, който може би имаше 50 километра диаметър. То беше една огромна опушена дупка, правилен кръг, на която дъното едва се виждаше. Устието му представляваше една огромна издигната окръжност от разрушени планини, които приличаха на разтопено злато.

Съвременен факт относно „кратери на Луната“:

Големината на кратери на Луната са установени в размери от 1 км до над 2 200 км. През 2004 г. научен екип от Университета „Джон Хопкинс“, използвайки снимки, направени от лунния апарат „Клементин“, установява, че четири планински региона на ръба на широкия 73 км. кратер Пери на лунния Северен полюс са постоянно осветени от Слънцето в продължение на едно пълно лунно денонощие.

Във втората част на романа за Ян Бибиян Елин Пелин описва и голяма част от веществата и минералите на Луната, за наличието на които учените днес продължават изследванията си и установяват чрез космически сонди.

Осми факт - Наличие на извънземни цивилизации.

В тази част на романа Елин Пелин ясно подсказва, че вярва в хипотезата, че хората не са сами в необятния Космос – може би това е причината да сътвори „лунагите“ – подобни на хората същества, с техните чувства, с техните мисли, с техните страсти, с подобно обществено устройство.

Цитат:

Дълбока въздишка се изтръгна от гърдите на Ян Бибиян, а от очите на Калчо потекоха сълзи.

– Знаеш ли – каза той на Ян Бибиян, – стана ми мъчно за нашата Земя. Сега на осветената страна там е ден и живот кипи по градове и села. Малки човечета, наши братя, водят борба за съществуване и мислят, че те са единствените на света. А погледни необятната вселена, погледни тия светила, които се носят в простора! И по тях, както и тук, на Луната, сигурно живеят подобни същества като нас, които се борят, живеят, страдат, вярват и мислят, че те са единствените върховни същества, че те са венецът на творението – най-свършени, най-умни, най-способни и достойни за живота.

Ян Бибиян не отговори нищо.

Съвременен факт относно наличието на друг „извънземен разум“

Официално Министерството на отбраната на САЩ разсекретил видео записи с НЛО. Пентагонът признава, че има извънземни (радио „Дарик“, 2020).

След изложението до тук нека направим един паралел с рецепцията на най-известното произведение на Джон Р. Толкин „Властелинът

на Пръстените“ (1937-1949), определяно за първото „фентъзи“ в световната литература, въпреки че Елин Пелиновата творба е далеч от монументалността и световното признание на творбата на Толкин, по отношение на прогностиката и на определението на жанра.

„Властелинът на пръстените“ е създаден вследствие на Толкиновите изследвания в областта на филологията, религията, по-специално на католицизма, приказките, а също и на норвежката, и на келтската митологици. В творбата се открива влиянието на преживяното от самия автор и от сина му, съответно през Първата и Втората световни войни. Основната сюжетна линия на книгите разкрива битката между доброто и злото, тема, която лежи в основата на много световни митологици, особено на норвежката, и се открива също като основна линия и в двете части на романа за Ян Бибиан.

Критиката е нееднозначна и по отношение на романа, като отзивите се „люшкат“ в оценките от „вълшебна“ до „кошмарна“ книга. Заради отразените в текста влияния от военните преживявания на Толкин и сина му, мнозина съзират в „Единственият пръстен“ алегория за атомната бомба. Във въведението към книгата обаче Толкин категорично заявява, че не обича алегориите, и че тя не е алегория. Следва да се отбележи, обаче, че през август 1945 г., когато светът научава за първите атомни бомби, хвърлени над Хиросима и Нагасаки, повечето от книгата, включително финалът ѝ, вече са готови.

Въпреки научните препратки, които се откриват в текста на втората част на романа, Елин Пелин, вероятно, за да запази хомогенността на произведението си не се откъсва докрай от фантазното. В този смисъл тезата на Петър Стефанов е точна, че жанровата природа на двете части на романа не се покрива от съществуващите етикети и въпреки видимата разлика между двата романа, въпреки опитите на критиката да ги определи жанрово поотделно, съществуват достатъчно основания, които разкриват етическа плоскост, върху която двата текста сближават своите характеристики (Stefanov, 2010). В този контекст, той предлага те да бъдат определени като *„пародийно-хумористични романи с авантюрно-приказно съдържание, оцветени с характеристики, присъщи на такива съвременни жанрови образувания, каквито са фантастичният екизи и черната комедия“* (Stefanov, 2010).

От изложеното до тук по отношение на текста е видно, че съвкупността от научни предположения и измислена реалност, съчетана с жанровите закони и клишетата на класическото „фентъзи“, препраща диалогията към един от подвидовете на жанра „фентъзи“,

а именно към това заради втората част на романа, дилогията да се определи като „научно фентъзи“ (science fantasy) – хибрид между научна фантастика и „чисто“ фентъзи, при който привидно фантазните детайли обикновено получават научно обяснение.

За въздействащата сила на втората част на романа за Ян Бибиан говори и признанието на един от най-големите семиотици на ХХ в. Цветан Тодоров, който в българското издание на книгата си „Въведение във фантастичната литература“ споделя: „Любовта към фантастичната литература се зароди у мен в България преди много години. Възможно е за това да е допринесъл нещичко и „Ян Бибиан на Луната“. През 1948 г. бъдещият световен учен, тогава пионер Цв. Тодоров (син на библиографа проф. Тодор Боров – б. а.), получава авторски дар с надпис: "На Цветан Т. Боров. Спомен от Елин Пелин" (Georgiev, 2010:102).

В своите изследвания, теоретизирайки върху жанровете в литературата Цветан Тодоров предлага литературознанието да се „отърве“ от един лъжепроблем, а именно: „...да престанем да отъждествяваме жанровете с имената на жанровете. Някои названия все още се радват на голяма популярност („трагедия“, „комедия“, „сонет“, „елегия“ и пр.) Очевидно е обаче, че ако понятието жанр трябва да играе роля в теорията за литературния език, не можем да го дефинираме единствено въз основа на наименованията: някои жанрове така и не получиха имена; други бяха смесени под общо име въпреки разликите между техните свойства. Изучаването следва да се извършва не въз основа на техните имена, а на структурните им характеристики.“ (Metodiev, Todorov, 2020).

Нещо повече, руският философ и семиотик Михаил Бахтин постулира: „Жанрът се възражда и обновява на всеки нов етап от развитието на литературата и във всяко индивидуално произведение от този жанр...“ (Metodiev, Todorov, 2020).

За това, че българската литературоведска наука е в дълг към Елин Пелин и пред нея стои задачата да изгради образа на „цялостният човек“ Елин Пелин – във всичките му духовни проявления“ (Chernokozhev, 2003) се откроява с болезнена яснота в мемоарната книга на Змей Горянин „Моят приятел Елин Пелин“. В своеобразна рецензия за книгата Вихрен Чернокожев заявява: „Докато възгоряват приятеля му в графата „селска проза“, Змей Горянин пише, без надежда, че някой ще го чуе, за „сложността на Пелиновия дух“, за неговата „огромна дарба“ и „гения му“, опитвайки се да отдели истинския Елин Пелин, европейца Елин Пелин („във всичко изискан и отмерен“) от вече възбразаемия, школския Елин Пелин“ (Chernokozhev, 2003).

Чернокожев смята, че Змей Горянин представя в книгата си елементите, съставляващи „сложността на Елин-Пелиновия дух“ и откроява необичайната етическа дисциплина, която притежава писателя и проявява във всички дейности. Утвърждава, че книгата е разказ за вътрешните духовни опори и ценности на Елин Пелин, за душевното спокойствие на човек, който има вяра в себе си и затова е така щастливо избавен от завистта и омразата, въпреки че е бивал и хаплив към събратя по перо. Духовната щедрост, чувството за състрадание не са „рустикален реализъм“, категорично заявява Чернокожев и за доказателство представя епизод от книгата, в който се проявява „удивителната Пелинова способност и сред най-делничната ситуация да се слее със съкровената необятност на мигновението, която за мнозина така и си остава незабелязана и незабележима“ (Chernokozhev, 2003).

„Човешкият живот е изпълнен със страсти – казва Елин Пелин пред Змея. – Самата жажда за живот е една страст. Страстта да можем по-дълго време да поддържаме страстите си. Аз от много страсти съм се увеличал, че като ме овладя една нова страст – радиотехниката. Превърнах къщата си на радиолоборатория... Този апарат, който имам въщи, е моя изработка. Мина ми и радио-страстта..“ (Chernokozhev, 2003).

Както и да бъде интерпретирана в жанрово отношение диалогията „Ян Бибиан“ тя остава уникален литературен феномен не само в българската литература за деца. Изследователите сякаш подценяват този втори български роман за деца, но това от своя страна не може да му отнеме оригиналността и философската основа, дълбоко закодирана в текста, както и образът, който именно Елин Пелин рисува за първи път и в прозата за деца у нас и в двете части на творбата – образът на „Търсеция човек“.

Всъщност с романа „Ян Бибиан“ писателят прекрочва през времето и пространството, за да се озове в днешния ден с днешните проблеми и със своята елин-пелиновска прогностика да напише в далечната 1929 г. в статията „Съдбата на книгата“: „Днешният век на техниката, на бързината, на жаждата за богатство, на киното, на грамофона, на радиото, на спорта и туризма отнема съвсем възможността за висши духовни съзрения и макар че книгата не е още отречена, тя не е вече належаща необходимост на хората. Трескавият живот е създавал и специализация на духа, което също е отнело значението на възвишената творческа мисъл за много категории от хора, посветили живота само на едно нещо.

Човекът днес е в движение. Разстоянието няма значение. Времето

е съкратено. Няма дълъг ден. Няма дълга нощ. Часовете са потъмнени. За четене няма време. А книгата е за покой и самота. Процесът на нейното раждане се извършва в покой и самота. Тя, нашият, единственият, най-близкият и най-искреният „някой друг“, когото ние вечно търсиме за душата си, но с когото нямаме време да останем в интимна, самотна приятелска беседа“ (Elin Pelin, 1929).

В привидно детската книга за приключенията на момчето Ян Бибиян от малкото българско градче Елин Пелин се опитва да разтвори ограничаващите рамки на вътрешния човешки мир, в който са наслоени архетипи, традиции и условности, да го изведе от миналото, ретроградното, свързаното с Хтоноса, за да го поведе КЪМ и да го извиси ДО необятния Космос – онзи видим, реален свят, който въпреки всички постижения на научно-техническата мисъл крие своите не само физическо-материални, но и духовни тайни.

„Гърсецията човек“, който прозря не само в душата на българите, а и смисъла на случващото се в противоречивото време от средата на ХХ век, остави послание, в което отново излиза извън наложените му национални рамки, за да се превърне в едно общочовешко пророчество:

„На книгата предстои прераждане и ново приспособление. След век тя може би вече няма да бъде такава, каквато я знаем ние откак свят светува. Нейното преображение ще бъде мъчително и ще има периоди на криза, когато тя ще изглежда мъртва. Но възвишеният човешки дух няма да угасне. Колкото приказна и магична да стане действителността, тя няма да спре вечното томление за по-високото, за по-чистото, за по-светлото, за най-красивата измама, която може да ни даде само поезията. И затова огънят на духовното творчество няма да угасне, докато съществува последният човек на земята.“ (Elin Pelin, 1929).

ЛИТЕРАТУРА

- Baldik 2001: Baldick, Chris. The Concise Oxford Dictionary of L(BookFi.org), 2001
Chernokojev 2003: Chernokojev, Vihren. Една непубликувана мемоарна книга за Елин Пелин, Електронно списание LiterNet, 26.09.2003, № 9 (46), [Една непубликувана мемоарна книга за Елин Пелин, електронно списание LiterNet, 26.09.2003, № 9 (46)] - <https://litenet.bg/publish2/vchernokozhev/epelin.htm>
Darik news 2009: Индийски космонавти открия вода на Луната, 24. 09. 2009. [Indijski-kosmonavti-otkriha-voda-na-lunata, 24. 09. 2009]- <https://dariknews.bg/novini/sviat/indijski-kosmonavti-otkriha-voda-na-lunata-403822>

- Darik news 2015: Космическу кораби от материал чуго могат да се задвижват само от слънчева светлина, май 2015 г. [Kfsmicheski korabi ot material chudo mogat da se zadviivat samo ot slancheva svetlina, may 2015]- <https://dariknews.bg/novini/tehnologii/kosmicheski-korabi-ot-material-chudo-mogat-da-se-dvizhvat-samo-ot-slynceva-svetlina-1445943>
- Darik Radio 2020: Пентагонът публикува клипове с НЛО, признава за извънземните (ВИДЕО), [Pentagon publikuva klipove s NLO, priznava za izvanzemnite(video), 2020] - <https://dariknews.bg/novini/liubopitno/pentagonyt-publikuva-klipove-s-nlo-priznava-za-izvynzemnite-video-2223933>
- Dilov 1997: Dilov, Lyuben. Зеленомо ухо, С, 1997, стр. 8 [Zelenoto uho, Sofia,1997, 8]
- Dir.bg 2014: НАСА изстреля космическия кораб "Орион" (video), 5 декември 2014 [NASA izstrelya kosmicheski korab Orion(video)] - <http://it.dir.bg/news/orion-nasa-kosmicheski-korab-17966951>
- Drevnite Vselena 2017: Изследване на Харвард: Космическите радиоимпулси може да са от извънземни, 12 март, 2017, 23 октомври, 2017 Древните Вселена [Izsledvane-na-harvard-kosmicheskite-radioimpulsi-sa-izvanzemni-korabi] - <http://drevnite.com/izsledvane-na-harvard-kosmicheskite-radioimpulsi-sa-izvanzemni-korabi/>
- Dyakov 2015: Dyakov, Tomislav. Учебник по литература за деца и юноши(проза), С., 2015, 76-77;[Uchebnik po literature za deca i iyunochi, proza, Sofia, 2015, 76-77]
- Explorers: Searching the Universe Forty Years Later (PDF). // NASA/Goddard, October, 1998.[Zemia] - <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BC%D1%8F>
- Wikipedia. Космическия рейс [Kosmicheskii reis] - https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%81
- Fantasy - <https://www.goodreads.com/genres/fantasy>
- Georgiev 2010: Georgiev, Lyubomir. Хару Потър и Ян Бибиан, сп. „Изгamel” на ВТУ, 2010, 95 с.[Harry Potter i Yan Bibiyan, sp. Izdatel, Veliko Tarnovo, 2010, 94-95] - И Елин Пелин, и Роулинг *подхождат в различна степен свободно към жанра и към източници, търпят различни влияния, макар да остават в рамките на приказната поетика. Затова в техните творби можем да открием някои компоненти от структурно-типологичния модел на вълшебната приказка, предложен от В. Я. Проп, но не и да търсим пълно покритие с него* - journals.uni-vt.bg/getarticle.aspx?aid=1168&type
- Goryanin 2013: Gorianin, Zmej. Моят приятел Елин Пелин, С, 2013, [Moyat priyatel Elin Pelin, Sofia, 2013] - <http://ilit.bas.bg/bg/antologiya-zmei-goryanin/nyakolko-dumi-za-zmei-goryanin/574-moyat-priyatel-elin-pelin.html?start=7>
- Nadzhikosev 2006: Nadzhikosev, Roman. Елин Пелин на Луната, Годишник на Филологическия факултет, т. 4., Бл. 2006, стр. 144-145, [Elin Pelin nd Lunata. Godishnik na Filologicheski fakultet, Vol. 4, Blagoevgrad, 2006, 144-145]

- Bgf.Zavinagi.Org. 2012: Фентъзу [Fantasy, 2012] - <http://bgf.zavinagi.org/index.php/%D0%A4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8A%D0%B7%D0%B8>
- High fantasy - https://en.wikipedia.org/wiki/High_fantasy
- Mavericos.Blog.Bg 2009: Откриване на подземна пещера на Луната!, 26.10.2009 [Otkriha podzemna peshtera na lunata, 26.10.2009] - <http://mavericos.blog.bg/technology/2009/10/26/otkriha-podzemna-peshtera-na-lunata.422965>
- Metodiev, Todorov 2010: Metodiev Veselin, Todorov Hristo. Университетски речник. НБУ. Жанр [Universitetski rechnik, NBU, Sofia, s.a.] - <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/zh-anr>
- NaukaOffnews 2018: Причината за бързите радиоимпулси са екзотични източници с безпрецедентна мощност (видео), Най-загадъчният феномен във Вселената, НаукаOFFNews, 11 януари 2018 [Prichinata za barzite radioimpulsi sa ekzotichni iztochnitci s bezprecedentna mochnost, Nai-zagadachnyat fenomen vav Vselenata] - http://nauka.offnews.bg/news/Novini_1/Prichinata-za-barzite-radioimpulsi-sa-ekzotichni-iztochnitci-s-bezpret_100884.html
- Novovto roznanie 2016: Как научната фантастика предвиди първия полет до Луната, агенция ТАСС, 21. 07. 2016 [Kak nauchnata fantastika predvidi parvia polet do Lunata, Agence TASS, 21.07.2016] - <https://novotopoznanie.com/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%84%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B8-%D0%BF%D1%8A%D1%80/>
- 168 CHASA.BG 2017: Учени: На Луната има много вода, 168 часа, 24.07.2017 [Ucheni: Na Lunata ima mnogo voda, 24.07.2017] - <http://www.168chasa.bg/article/6355084>
- Pelin 1929: Pelin, Elin. Съдбата на книгата, в. „Свободна реч“, г. VI, бр. 1543, 23 април 1929, Литературен клуб [Sadbata na knigata, v. Svobodna rech, g. VI, br. 1543, 23 april 1929, Literaturen klub] - <https://litclub.bg/library/bg/elinpelin/publ/2.htm>
- Pelin 1978: Pelin, Elin. Съчинения, т. VI; т.X, 1978 [Sachinenia, Vol. 6 i Vol. 10, Sofia, 1878]
- Petel.Bg 2017: Учени откриване на пещера на Луната, 18.10.2017, [Otkriha golyama peshtera na Lunata -iskat da ya prevarnat v baza, 18.10.2017] - https://petel.bg/Otkriha-golyama-peshhera-na-Lunata--iskat-da-ya-prevarnat-v-baza__233732
- 24 Chasa 2009: Откриване на вода на Луната, 24. 09. 2009, [Otkriha voda na Lunata, 24. 09. 2009]- <https://www.24chasa.bg/Article/235066>
- Stefanov 2010: Stefanov, Petar. Комическа структура и жанрова идентичност в романите „Ян Бибиан“ и „Ян Бибиан на Луната“, Електронно списание LiterNet, 16.01.2009, № 1 (110)[Komicheska struktrura I janrova identichnost v romanite “Yan Bibiyani” i “Yan Bibiyan na Lunata, Elektronno spisanie LiterNet, 16.01.2009, № 1 (110)] - https://litenet.bg/publish2/pstefanov/jan_bibijan.htm

- Stoycheva 2005: Stoycheva, Svetlana. За тинейджърската фентъзи-литература камо субкултура, Електронно списание LiterNet, 11.02.2005, № 2 (63)[Za teenagerskata fantasy-literatura kato subkultura, Elektronno spisanie LiterNet, 11.02.2005, № 2 (63)] - <https://litenet.bg/publish/sstoicheva/fantasy.htm>
- Vitkova 2009: Vitkova, Nora Омкрива доказателства за вода на Луната, News.bg, 24.09.2009 [Otkriha-dokazatelstva-za-voda-na-Lunata, 24.09.2009] - <https://news.bg/tech/otkriha-dokazatelstva-za-voda-na-lunata.html>
- Wikipedia:s.a. Властелинът на пръстените [Vlastelinat na prastenite] - https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%8A%D1%82_%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D1%8A%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5
- Wikipedia. Staff. Explorers: Searching the Universe Forty Years Later (PDF). // NASA/Goddard, October, Земя (специалната референция за това, кога е заснета за първи път) –Staff.
- Yanev 1987: Yanev, Simeon. Българска детско-юношеска проза., С., 1987, 119-125 [Balgarska detsko-iyunocheska proza, Sofia, 1987, 119-125]

Данни за автора:

Доц. д-р Таня Казанджиева, катедра „Музика“, ФНОИ, СУ „Св. Климент Охридски“.
Области на интереси – литература, културна и социална антропология, медиум;
E-mail: tkazandzhi@uni-sofia.bg